

УДК 316.61-053.4/056.26

Черних Лариса Анатоліївна

кандидат психологічних наук, психолог-консультант, м. Северодонецьк
ORCID 0000–0001–5562–7669

ОСОБЛИВОСТІ ГОТОВНОСТІ ДО ШКОЛИ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ З ПОРУШЕННЯМ СЛУХУ ТА МОВЛЕННЄВИМИ ПОРУШЕННЯМИ В КОНТЕКСТІ ЇХ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ

У статті розглянуто сутність психологічної готовності до школи в контексті соціальної адаптації дітей з порушенням слуху і мовлення. Визначено складові психологічної готовності (мотиваційну, інтелектуальну, особистісну). Описано, спираючись на праці видатних дослідників, особливості кожної складової психологічної готовності дітей з порушенням слуху і мовлення.

Проведений констатувальний експеримент на визначення рівня психологічної готовності дітей старшого дошкільного віку з вадами слуху до навчання у школі виявив низькі показники. Зокрема не сформована позиція школяра, недостатня мотиваційна та інтелектуальна готовність, спостерігається превалювання ігрової мотивації, що зумовлює необхідність проведення корекційної роботи з цією категорією дітей.

Ключові слова: старші дошкільники з порушенням слуху, соціальна адаптація, мовленнєві порушення, психологічна готовність до школи, психолого-педагогічна корекція.

Постановка проблеми. В сучасних умовах суспільства, яке піддається інформаційному впливу та глобалізаційним процесам, ускладнюється система виховання, навчання дітей, яким належить швидко адаптуватися до нових обставин життя. Це неминуче призводить до підвищення вимог до готовності людини до будь-якої діяльності. Для дитини старшого дошкільного віку такою діяльністю є шкільне навчання. Особливо важко доводиться старшим дошкільникам з особливими потребами, почасти з порушенням слуху та мовлення. Адже тенденціями сучасного суспільства є впровадження інклюзивної та інтегрованої освіти для дітей з особливими потребами. Тому дітям, які перебували у звичному для них середовищі серед однолітків зі схожою патологією, доводиться докладати багато зусиль для соціальної адаптації в нових умовах навчання зі здоровими дітьми. Тому так важливо прикладати більше зусиль для підвищення рівня психологічної готовності до школи старших дошкільників з порушеннями слуху та мовлення.

Мета статті — визначити рівень психологічної готовності старших дошкільників з порушенням слуху та мовлення до навчання у школі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій з проблеми. На соціальну адаптацію до умов навчання старших дошкільників з порушенням слуху та мовлення впливає багато чинників, серед яких провідним, безумовно, є психологічна готовність до школи. Якщо розглядати шкільні умови як

соціальне середовище, то соціально-психологічна адаптація дітей з порушенням слуху та мови є процесом активного пристосування до вимог цього середовища. З позицій системного підходу це явище розглядається як безперервний процес взаємозумовлявального впливу особистості та її соціального оточення (Г. О. Балл, Ю. О. Бохонкова, С. О. Гарькавець, Н. Є. Завацька, Г. В. Ложкін, А. А. Налчаджян, О. О. Реан, Т. С. Яценко). Порушення адаптації є наслідком дисфункції соціо- і психогенезу (Ю. А. Александровський, Ф. Б. Березін, О. І. Захаров та ін.), відхилень в механізмах психічного пристосування при стресах та порушень процесу взаємодії між особистістю та суспільством (П. К. Анохін, О. М. Кокун, Г. Сельє, В. А. Слюсаренко, Д. І. Фельдштейн та ін.). Ці підходи здебільшого стосуються дорослих, в яких вже сформовані механізми адаптації і є соціальний досвід. Виникнення розладів адаптації у дітей більшість дослідників пов'язують з негативними чинниками, які порушують нормативний перебіг процесу соціалізації: неефективна організація психолого-педагогічного процесу (О. О. Асмолов, І. Д. Бех, Т. В. Драгунова, О. К. Дусавицький та ін.); порушення у спілкуванні з оточуючими (Л. І. Божович, М. Й. Боришевський та ін.); незадоволення базових соціальних потреб (К. В. Бардін, А. Валлон, Н. Ф. Дементьева, В. Д. Москаленко та ін.) [3, с. 5–6]; порушення функцій аналізаторів (слуху і як наслідок мовлення), яке спричиняє порушення пізнавальної сфери, емоційно-вольової, особистісної, особливості у розвитку провідної діяльності (Р. М. Боскіс, Т. А. Власова, Л. В. Занков, А. Г. Зикеев, К. Г. Коровін, Н. Г. Морозова, М. М. Нудельман, Т. В. Розанова, І. М. Соловійов, Л. І. Тигранова, Ж. І. Шиф, Н. В. Яшкова та ін.). Саме порушення слуху та мовлення дає підстави для розгляду проблеми психологічної готовності до школи у дітей з цією патологією однією як з найбільш значущих.

Особливостями психологічної готовності, зокрема інтелектуальної, дітей з порушенням слуху та її видами займалися такі вчені, як: О. М. Мастюкова (порушення психомоторного розвитку дітей з порушенням слуху), Г. Ф. Сергеева (компоненти психологічної готовності), Л. С. Цветкова (різні види сприйняття), Г. С. Гуменна (особливості пам'яті дітей з порушенням слуху), Ю. Ф. Гаркуша, О. М. Усанова (характеристики уваги), І. Т. Власенко, Г. В. Гуровець, Л. А. Зайцева, В. А. Ковшиков (дослідження мислення), В. П. Глухов (особливості уяви). У психолого-педагогічній літературі зустрічається велика різноманітність підходів до розгляду сутності змісту інтелектуальної готовності до шкільного навчання. При порушенні слуху у дітей мовленнєві порушення, як правило, є вторинним дефектом, наслідком первинного (за Л. С. Виготським). Але зустрічаються порушення мовлення і як первинний, органічний дефект при дії несприятливих факторів в пренатальному періоді.

Згідно з дослідженнями ряду авторів (Л. С. Волкова, Л. Н. Єфіменкова, Н. С. Жукова, Р. Є. Левіна, О. М. Мастюкова, Т. Б. Філічева, Г. В. Чиркіна та інші), загальне недорозвинення мовлення як первинний дефект супроводжується порушенням звуковимови, недорозвиненням фонематичного слуху, вираженим відставанням у формуванні словникового запасу та

граматичного ладу. Первинний дефект тягне за собою наявність вторинних відхилень у розвитку психічних процесів (сприйняття, уваги, пам'яті, уяви і т. д.). Діти з важкими порушеннями мовлення, в тому числі і з загальним недорозвиненням, мають серйозні труднощі в організації мовної поведінки, а також труднощі спілкування з оточуючими людьми [4, с. 4]. Тому діти з системними порушеннями мовлення потребують особливої уваги при формуванні у них інтелектуальної, мотиваційної та особистісної складових психологічної готовності до школи.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Останнім часом завдання підготовки дітей до шкільного навчання займає одне з найважливіших місць в педагогіці і психології (Я. Йирасек, Г. І. Капчеля, Л. І. Божович, Л. А. Венгер, Н. І. Гуткіна, В. В. Давидов, О. В. Запорожець, О. Є. Кравцова, М. І. Лісіна, Н. Г. Самліна, О. О. Смирнова, Д. Б. Ельконін та ін). Особливої актуальності вона набуває відносно дітей з порушенням слуху та мовлення. Від вирішення цієї проблеми залежить побудова оптимальної програми виховання таких дітей і формування їх повноцінної навчальної діяльності.

Формування психологічної готовності (включає інтелектуальну, мотиваційну і особистісну) дошкільників з порушенням слуху до шкільного навчання пов'язана з розвитком розумових процесів — здатністю узагальнювати, порівнювати об'єкти, класифікувати їх, виділяти істотні ознаки, робити висновки. У дитини повинна бути визначена широта уявлень, у тому числі образних і просторових, відповідний мовний розвиток, емоційна і пізнавальна активність.

За Л. А. Венгером, готовність до навчання у школі передбачає необхідний рівень фізичного розвитку дитини, який дозволяє їй швидко адаптуватися до шкільних навантажень: збільшення тривалості уроків та їх кількості, відсутність денного сну, інший режим харчування в т. д. Навантаження на уроках в школі передбачає більш високий темп діяльності та працездатності дитини протягом дня і навчального тижня, більш тривалі порівняно з дитячим садком періоди активної розумової діяльності. Фізична підготовка дітей до школи забезпечується за рахунок проведення роботи з фізичного виховання на спеціальних заняттях і поза ними, організації прогулянок, дотримання режиму рухової активності, застосування процедур загартовування. Одним із чинників адаптації дітей до шкільного режиму є збільшення часу занять у підготовчій групі, використання в заняттях деяких структурних елементів, характерних для шкільних уроків [1].

Як зазначає Н. І. Гуткіна, для навчання дитини з порушенням слуху та мовлення в школі необхідні певні показники: рівень мовленнєвого і загального розвитку, наближені до вікової норми, комунікабельність, психологічна готовність до навчання. Інтелектуальну готовність дитини визначають критерії сформованості пізнавальних процесів, зокрема сприйняття як уявлення про форму, величину, колір, просторове розташування об'єктів. Для дітей з порушенням слуху обов'язкова наявність навичок слухо-зорового сприймання звучної мови, читання з губ. Важливо, щоб дитина добре розуміла звернену до неї мову вчителя [2].

Е. І. Леонгард вказує на те, що мотиваційний план готовності до шкільного навчання формується у дошкільному закладі в процесі всієї корекційно-виховної роботи: на заняттях з усіх розділів роботи, в різних видах дитячої діяльності, в спілкуванні з дітьми і дорослими. Для формування мотиваційного плану готовності до школи важливе значення має розширення уявлень про навколишній світ, знайомство і формування інтересу до занять і взаємин людей у різних сферах життя. Важливо вчити дітей відображати свої уявлення у продуктивній діяльності та грі. Особливу увагу в роботі зі старшими дошкільниками необхідно спрямовувати на розвиток мовленнєвого спілкування як необхідної умови соціального виховання дітей з порушенням слуху. Серед різних сфер життя дорослих і дітей виділяється навчання дітей в школі, знайомство з обов'язками школярів, визначення головного у навчанні (спілкування з учителем, з дітьми, виконання завдань учителя), формування позитивного ставлення та інтересу до змісту діяльності учня, взаємин з дітьми і вчителями [5].

Одним з найбільш важливих компонентів психологічної готовності до школи, зазначають О. Г. Речицька, О. В. Пархаліна, є формування шкільної мотивації, тобто бажання вчитися, стати школярем, виконувати навчальну діяльність. Такі властивості, як допитливість, бажання пізнати навколишній світ, інтелектуальна активність, також є важливими показниками психологічної готовності дитини до школи. У дошкільника повинна бути сформована «внутрішня позиція школяра», наявність якої передбачає сформованість системи мотивів, їх супідрядність [8].

Соціальні мотиви учіння пов'язані з потребою дитини зайняти нову соціальну позицію, організувати спілкування з дорослими і дітьми на новому рівні. Л. П. Носкова вказує, що у разі домінування соціальних мотивів дитину цікавить виконання ролі учня: слідування вимогам вчителя, бажання заслужити його схвалення і похвалу. Наявність таких мотивів навчання пов'язане з новою соціальною ситуацією спілкування, активним учасником якої стає дитина [7].

Мовленнєва готовність до навчання в школі — це мовна здатність сприймати і засвоювати мовний матеріал, необхідний для розвитку спілкування, і оволодівати знаннями, виразами в мові, оскільки «способи пізнавального розчленування об'єкта втілюються в операціях мови». Мовленнєва готовність дошкільників з порушеннями слуху — підсумок роботи з формування мови і розвитку її як засобу спілкування протягом усього перебування дитини в дошкільному закладі. Найбільш важливим аспектом мовного розвитку дитини з порушеннями слуху у плані готовності до шкільного навчання слід вважати сформованість навичок спілкування з дорослими і дітьми [6].

Відомо, що дефекти мовної функції призводять до порушення чи затриманого розвитку вищих психічних функцій, опосередкованих мовою: вербальної пам'яті, смислового запам'ятовування, слухової уваги, словесно-логічного мислення. Це відбивається на продуктивності розумових операцій і на темпі розвитку пізнавальної діяльності (В. К. Воробйова, Р. І. Мартинова, С. Н. Сазонова, Т. А. Ткаченко, Т. Б. Філічева, Г. В. Чир-

кіна). Положення про те, що порушення мовлення дитини призводить до порушення її соціалізації та адаптації, відображено в роботах вітчизняних і зарубіжних вчених, таких як: Neil J. Salkind, К. Ф. Гаркуша, Н. С. Жукова, О. М. Мастюкова та інші [4, с. 11–12].

Зважаючи на вищевизначене, було проведено дослідження рівня психологічної готовності старших дошкільників з порушенням слуху до навчання у школі. Дослідження проводилося на базі спеціальної (корекційної) загальноосвітньої школи-інтерната для дітей з порушенням слуху та у дитячому садку загального профілю для дітей з нормативним розвитком. Респондентами виступили 12 дітей (6–8 років, середній вік 7 років) з порушенням слуху та 12 старших дошкільників (6–7 років, середній вік 6,5 років) без сенсорних розладів. Використовувалися наступні методики: «Діагностика емоційного ставлення до школи дітей 6–7 років» (М. Р. Гінзбург), «Мотиваційна готовність до шкільного навчання» (Л. А. Венгер), «Здатність до навчання у школі (інтелектуальна готовність)» (Г. Віцлак). За методикою М. Р. Гінзбурга 10 дітей без сенсорних порушень (83,3 %) показали позитивне емоційне ставлення до школи, 2 дитини (16,7 %) — негативне ставлення (превалює ігрова мотивація). Натомість у старших дошкільників з порушенням слуху результати такі: 7 дітей (58,3 %) показали позитивне емоційне ставлення до школи, а 5 (41,7 %) — негативне. Навчальна мотивація майже у половини дітей з вадами слуху не сформована.

За методикою Л. А. Венгера отримані такі результати: у 9 дітей старшого дошкільного віку з нормою (75 %) переважає мотиваційна готовність до шкільного навчання, у 3 випробовуваних (25 %) мотиваційна готовність до шкільного навчання відсутня. Результати дітей з порушенням слуху наступні: тільки у 4 дітей (33,3 %) сформована мотиваційна готовність до шкільного навчання, а у 8 дітей (66,7 %) мотиваційна готовність до шкільного навчання відсутня, мотивація залишається ігровою.

За методикою інтелектуальної готовності Г. Віцлака визначено, що 10 дітей старшого дошкільного віку з нормальним слухом (83,3 %) показали високий рівень інтелектуальної готовності до шкільного навчання, 2 дитини (16,7 %) не повністю впоралися з завданнями, що свідчить про недостатність інтелектуальної готовності до школи. У дітей з вадами слуху результати такі: тільки 1 дитина (8,3 %) частково впоралася з запропонованими завданнями, 11 дітей (91,7 %) повністю не впоралися із запропонованими завданнями, що свідчить про нездатність до навчання у школі на даному етапі.

Висновки. Проаналізувавши погляди вчених на проблему психологічної готовності до шкільного навчання старших дошкільників з вадами слуху та мовлення, більшість яких розглядають цю проблему в контексті соціально-психологічної адаптації даної категорії дітей, та за результатами проведеного констатувального дослідження можна зробити висновок, що більшість дітей з порушенням слуху мають низький рівень інтелектуальної готовності, низьку мотиваційну готовність до навчання з превалюванням ігрової мотивації, емоційне ставлення до школи майже у половини

досліджених негативно, формування особистісної (соціальної) готовності не відбулося. Отримані дані свідчать про необхідність психолого-педагогічної корекції, підвищення рівня усіх складових психологічної готовності до школи старших дошкільників з порушенням слуху для ефективної соціально-психологічної адаптації цих дітей до умов навчання.

Список використаної літератури

1. Венгер Л. А. Психологическая готовность к обучению в школе / Л. А. Венгер. — М.: Академия, 2006. — 346 с.
2. Гуткина Н. И. Психологическая готовность к школе / И. Н. Гуткина. — М.: Академия, 2003. — 166 с.
3. Гуржий О. В. Соціально-психологічні чинники адаптаційних розладів у дітей дошкільного віку та їх корекція: автореф. ... кандидата психологічних наук: спец. 19.00.05 соціально-психологія, психологія соціальної роботи / О. В. Гуржий. — Луганськ, 2013. — 20 с.
4. Ковязина И. В. Особенности эмоционального слуха у детей дошкольного возраста с общим недоразвитием речи: автореф. дис. ... кандидата психологических наук: спец. 19.00.10 коррекционная психология / И. В. Ковязина. — Нижний Новгород, 2010. — 24 с.
5. Леонгард Э. И. Формирование устной речи и развитие слухового восприятия у глухих младших школьников / Э. И. Леонгард. — М.: Просвещение, 1991. — 150 с.
6. Морева Н. А. Степень речевой готовности глухого ребенка к поступлению в I класс / Н. А. Морева. — М.: Академия, 2006. — 199 с.
7. Носкова Л. П. Вопросы воспитания и обучения аномальных детей дошкольного возраста / Л. П. Носкова. — Томск: ТГПУ, 2008. — 274 с.
8. Речицкая Е. Г. Готовность слабослышащих дошкольников к обучению в школе / Е. Г. Речицкая, Е. В. Пархалина. — М.: Книголюб, 2003. — 64 с.

References

1. Venger, L.A. (2006). *Psichologicheskaya gotovnost k obucheniyu v shkole [Psychological readiness for schooling]*. Moscow: Akademiya [in Russian].
2. Gutkina, N.I. (2003). *Psichologicheskaya gotovnost k shkole [Psychological readiness for school]*. Moscow: Akademiya [in Russian].
3. Gurzhiy, O.V. (2013). Socialno-psihologichni chinniki adaptaciynih rozladiv u ditey doshkilnogo viku ta ih korekciya [Socio-psychological factors of adaptation disorders in preschool children and their correction]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Lugansk [in Ukrainian].
4. Kovyazina, I.V. (2010). Osobennosti emocionalnogo sluha u detey doshkolnogo vozrasta s obshchin nedorazvitiem rechi [Features of emotional hearing in preschool children with general speech underdevelopment]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Nizhniy Novgorod [in Russian].
5. Leongard, E.I. (1991). *Formirovanie ustnoy rechi i razvitie sluhovogo vospriyatiya u gluhih mladshih shkolnikov [The formation of oral speech and the development of auditory perception in deaf junior schoolchildren]*. Moscow: Prosveschenie [in Russian].
6. Moreva, N.A. (2006). *Stepen rechevoy gotovnosti gluhogo rebenka k postupleniyu v I klass [Degree of speech readiness of a deaf child to enter I class]*. Moscow: Akademiya [in Russian].
7. Noskova, L.P. (2008). *Voprosy vospitaniya i obucheniya anomalnyh detey doshkolnogo vozrasta [Issues of education and training of anomalous children of preschool age]*. Tomsk.: TGPU [in Russian].
8. Rechickaya, E.G. & Parhalina, E.V. (2003). *Gotovnost slaboslyshaschih doshkolnikov k obucheniyu v shkole [Readiness of hearing-impaired preschoolers to study at school]*. Moscow: Knigolyub [in Russian].

Черных Лариса Анатольевна

кандидат психологических наук

психолог-консультант, г. Северодонецк

**ОСОБЕННОСТИ ГОТОВНОСТИ К ШКОЛЕ СТАРШИХ
ДОШКОЛЬНИКОВ С НАРУШЕНИЕМ СЛУХА И РЕЧЕВЫМИ
НАРУШЕНИЯМИ В КОНТЕКСТЕ ИХ СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ**

Резюме

В статье рассматривается сущность психологической готовности к школе в контексте социальной адаптации детей с нарушением слуха и речи. Определены составляющие психологической готовности (мотивационная, интеллектуальная, личностная). Оисаны, опираясь на труды выдающихся исследователей, особенности каждой составляющей психологической готовности детей с нарушением слуха и речи.

Проведенный констатирующий эксперимент по определению уровня психологической готовности детей старшего дошкольного возраста с нарушениями слуха к обучению в школе выявил низкие показатели. В частности не сформирована позиция школьника, недостаточна мотивационная и интеллектуальная готовность, наблюдается преобладание игровой мотивации, что обуславливает необходимость проведения коррекционной работы с этой категорией детей.

Ключевые слова: старшие дошкольники с нарушением слуха, социальная адаптация, речевые нарушения, психологическая готовность к школе, психолого-педагогическая коррекция.

Chernykh Larisa A.

PhD in Psychology,

psychologist, Severodonetsk

**FEATURES OF READINESS FOR SCHOOL OF SENIOR
PRESCHOOLERS WITH HEARING AND SPEECH DISORDERS
IN THE CONTEXT OF THEIR SOCIAL ADAPTATION**

Abstract

The article considers the essence of psychological readiness for school in the context of social adaptation of children with hearing and speech impairment. The components of psychological readiness (motivational, intellectual, personal) are determined. Described, relying on the work of prominent researchers, the features of each component of the psychological readiness of children with hearing and speech impairment.

Conducted a confirmatory experiment to determine the level of psychological readiness of children of the senior preschool age with hearing impairments in school discovered low rates. In particular, the not formed position of schoolchild, insufficient of motivational and intellectual readiness, there is a predominance of game motivation, which necessitates corrective work with this category of children.

Key words: senior preschoolers with visual impairment, social adaptation, speech disorders, psychological readiness for school, psychological and pedagogical correction.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2017